

INSTITUTIONES LINGVAE ILLYRICAE *Bartola Kašića*

1604.

Hrvatski u krilu latinskoga jezika

1. Uvod

Gramatika Bartola Kašića *Institutiones linguae Illyricae* bila je predmetom znanstvenoga interesa i istraživanja brojnih jezikoslovaca. No budući da je izvorni tekst gramatike bio teško dostupan, mnogim je proučavateljima Kašićeva opisa hrvatskoga jezika primarni izvor bila studija akademika Katičića¹, do sada najdetaljniji prikaz toga Kašićeva djela, u kojoj su ključni odlomci s latinskog prevedeni na hrvatski jezik. Pojavila se, međutim, potreba i za cjelovitim izdanjem. U biblioteci *Pretisci* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje izašao je 2002. godine pretisak i prijevod toga Kašićeva djela². U odnosu na integralni pretisak Kašićeve gramatike iz 1977. godine objavljen u Kölnu i Beču³ te onaj fragmentarni izdan 1997. u Zagrebu⁴, izdanje Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje predstavlja novost u tome što je latinski tekst popraćen paralelnim prijevodom na hrvatski jezik, a u knjigu je uključena i opširna studija o životu i djelovanju Bartola Kašića⁵.

Prvo izdanje ove gramatike izašlo je 1604. u Rimu pod punim nazivom *Institutionum linguae Illyricae libri duo*. Godina njezina tiskanja smatra se jednim od najznačajnijih datuma u povijesti hrvatskoga jezika jer predstavlja prvi gramatički opis hrvatskoga književnoga jezika i važan korak u izgradnji njegova današnjega oblika.

¹ Radoslav Katičić, *Gramatika Bartola Kašića*, Rad JAZU 388, Zagreb, 1981., str. 5-106.

² Bartol Kašić, *Osnove ilirskoga jezika*, pretisak, prevela Sanja Perić Gavrančić, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2002.

³ Bartholomaeus Cassius, *Institutiones linguae Illyricae*, nunc iterum edidit R. Olesch, Köln-Wien, Böhlau Verlag, 1977.

⁴ E. von Erdmann-Pandžić, *Bartol Kašić - Izabrana štiva*, Školska knjižnica, Hrvatska književnost od *Bašćanske ploče do naših dana*, Erasmus naklada, Zagreb, 1997.

⁵ Darija Gabrić-Bagarić, *Život i djelovanje Bartola Kašića (1575.-1650.)*, pogovor u knjizi *Bartol Kašić, Osnove ilirskoga jezika*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2002., str. 383-445.

S druge pak strane ovu gramatiku hrvatskoga jezika pisanu latinskim ubrajamo među važna praktično znanstvena djela hrvatskoga latinizma te promatramo u kontekstu višestoljetne tradicije gramatike kao znanstvene discipline koja svoje ishodište ima u antici.

Ovo Kašićevo djelo, u kojem se hrvatski jezik opisuje posredstvom latinskoga kao univerzalnoga jezika posljedica je općeeuropskih kulturnih zbivanja. Obnavljanje interesa za učenje latinske i grčke gramatike kako bi se mogla čitati klasična književnost potaklo je, paradoksalno, interes za pisanje gramatika nacionalnih jezika i njihovu afirmaciju. Kašićeva se gramatika nalazi na kraju razdoblja u kojem su i drugi slavenski narodi (Česi, Poljaci, Slovenci, Rusi) dobili svoje gramatike⁶.

2. Pogled u prošlost

Gramatika *Institutionum linguae Illyricae libri duo*⁷ odobrena je za tisak u travnju 1604., samo četiri godine nakon što je Kašić kao mladi učitelj gramatike (u dobi od 25 godina) počeo pisati priručnik za učenje ilirskoga odnosno hrvatskoga jezika. Naziv *ilirski* bio je, uz tada na hrvatskim prostorima već prihvaćene nazive *slovinški* i *hrvatski*, uobičajen naziv za hrvatski jezik u kontekstu europskoga humanizma i njegove usmjerenosti k antičkoj kulturi. Takav je naziv bio zadan i osnutkom tzv. Ilirske akademije pri Rimskom kolegiju Družbe Isusove od koje je Kašić dobio zadatak da napiše gramatiku. Taj je priručnik trebao poslužiti isusovačkim misionarima, koji se u okviru vjerske obnove šalju u hrvatske krajeve, da nauče jezik svoje pastve. Zadatak nije bio nimalo lak, a rok je bio kratak. U predgovoru kaže:

Illyricae linguae Institutiones, quas multi exoptabant, modo praepropera fortasse festinatione, si minus omni ex parte perfectas, pro viribus certe alacriter, studioseque confeci. Nemo enim adhuc extiterat (quod sciam) quem authorem sequi possem, cuius praecepta de Illyrico sermone litteris consignata prodierint. Neque vero, ut opus hoc primus aggrederer, inducere animum potuissem, nisi eorum accessisset authoritas, quorum voluntati nefas est repugnare. Quo autem ipsi consilio id fecerint, ut et nostra e Societate delecti nonnulli in hac lingua perdiscenda studium suum atque operam collocarent, et quo iis discendi labor minueretur, eiusdem

⁶ Usp. Katičić 1981: 8.

⁷ *Institutionum linguae Illyricae libri duo auctore Bartholomaeo Cassio, Romae 1604. apud Aloysium Zanettum.*

*linguae Institutiones aliquae conscriberentur, facile is, ut opinor, intelliget, cui sit exploratum, quo in loco apud Illyricos hoc tempore res Christiana versetur.*⁸

Kašić nije imao predložka ni uzora u opisivanju hrvatskoga jezika. S druge strane, njegovo je obrazovanje, a zatim i jezikoslovni rad formirala stoljećima izgrađivana tradicija gramatike kao školske discipline od antičkih početaka s grčkom gramatikom Dionizija Tračanina (2. st. prije Kr.), utemeljiteljima latinske gramatike Markom Terencijem Varonom (2. st. prije Kr.) i Remijem Palemonom (1. st. poslije Kr.), a zatim i kasnijim rimskim gramatičarima Donatom (4. st. poslije Kr.) i Priscijanom (poč. 6. st. poslije Kr.) na čijim se djelima zasnivala srednjovjekovna latinska gramatika. Donatova je gramatika, iz koje je i mladi Kašić dobio prve osnove gramatičkoga obrazovanja⁹, bila temeljem školskoj nastavi latinskoga jezika sve do 16. stoljeća odnosno do pojave prvih humanističkih gramatika utemeljenih na starijim uzorima. Na Kašića su kao gramatičara presudan utjecaj imale gramatika Alda Manucija iz 1501.¹⁰ te gramatika portugalskoga isusovca Emanuela Alvareza iz 1572.¹¹ koja je ubrzo određena kao obavezan udžbenik za sve isusovačke škole i doživjela preko 400 različitih izdanja.

Budući da je u Kašićevo doba gramatika bila vrlo konzervativna disciplina čvrsto određena tradicijom, pisanje gramatike sastojalo se tada gotovo isključivo u preradi velikih uzora uz neznatna odstupanja. Kašić nije imao drugoga puta nego da u sustav latinske gramatike, koja je bila temelj svakoj izobrazbi, unese podatke o svom jeziku. Kašić je računao na to da će uvrštavanje hrvatskih podataka u gramatičku shemu kojom se učio latinski jezik, a kojom su svi obrazovani ljudi na svjesnoj razini vladali, aktivirati iste podsvjesne mehanizme, te putem sustavnoga prenošenja i prevođenja iz latinske strukture voditi kakvom takvom praktičnom ovladavanju hrvatskim jezikom. Hrvatski je tako bio uključen u praktični proces učenja klasičnih jezika. Kašić je bio svjestan svoga metodičkoga rješenja¹² i o njemu u predgovoru kaže:

*Equidem in spem venio fore, ut multi harum Institutionum beneficio, qualescumque tandem illae sint, si vel pari industria, atque in Latina vel Graeca lingua solent, in huius cognitione elaborent, non minores brevi in ea processus esse facturos*¹³.

⁸ Bartol Kašić, *Osnove ilirskoga jezika*, str. 6, 8.

⁹ Usp. Katičić 1981: 12.

¹⁰ Aldi Pii Manutii, *Grammaticarum institutionum libri IV*, Venetiis, apud Aldum 1501.

¹¹ Emmanuelis Alvarei Societate Iesu, *De institutione grammatica libri tres*, Lisboa 1572.

¹² Usp. Katičić 1981: 8.

¹³ Usp. Bartol Kašić, *Osnove ilirskoga jezika*, str. 12.

U mnogim se segmentima Kašićeva gramatičkoga opisa, što su se zadržali u hrvatskim gramatikama sve do 19. stoljeća, ocrtava naslijeđen i praksom utvrđen model prikazivanja gramatičkih struktura.

3. Neke osobitosti Kašićeva gramatičkoga opisa

U opisu hrvatskih naglasaka Kašić se poslužio troakcenatskim prozodijskim modelom i tradicionalnim nazivima preuzetim iz grčkih prozodijskih priručnika. Pokušavajući ih prilagoditi opisu hrvatskih naglasaka, *circumfleks* se tumači kao akcent dugih vokala, a *akut* i *gravis* definiraju bez spominjanja kvantitete. Oni mogu stajati i na dugim i na kratkim vokalima. Razlika je ipak u tome što je *gravis*, koji u grčkom samo znakovna varijanta *akuta* ovisna o položaju unutar riječi, u hrvatskom interpretiran kao samostalan i ravnopravan akcent¹⁴.

Podjela riječi na osam vrsta (ime, zamjenica, glagol, particip, prilog, prijedlog, uzvik) također je preuzeta iz tradicionalnih opisa te se jasno razlikuje se od današnje: *Dividitur autem oratio etiam apud nos, ut apud Latinos in octo partes, hoc est, nomen, pronomem, verbum, participium, adverbium, praepositionem, interjectionem et coniunctionem*¹⁵. Prva vrsta – ime (*nomen*) – prema suvremenoj gramatičkoj klasifikaciji odgovara tzv. imenskoj riječi te obuhvaća imenice, pridjeve, zamjenice i brojeve. Kašić imena dijeli samo na imenice i pridjeve (u koje svrstava i brojeve), a zamjenice navodi odvojeno. Kao zasebnu vrstu riječi navodi i particip koji, kako objašnjava, kao da istovremeno uzima dio od imena i dio od glagola, svrstava ga dakle negdje između glagola i imenskih riječi: *Alerum namque est, quod grammatici participium appellant, perinde quasi partem capiat nominis et partem verbi...*¹⁶

U prikazivanju deklinacija imenica u nominativu jednine i množine ubacuje Kašić pokaznu zamjenicu za razlikovanje roda kao što su to činili rimski gramatičari već u antičko doba modificirajući upotrebu člana u grčkom jeziku. Kašić je tu tvrdnju vjerojatno preuzeo izravno od Alvareza¹⁷. O članu kaže:

Inter loquendum nos articulis non utimur ut faciunt Graeci. Auctoritate tamen Latinorum grammaticorum adducor paene ut nominibus declinandis pronomem ovi, ova, ovo: hic, haec, hoc in omnibus casis praeponam. Verum id plane nullius

¹⁴ Ibid. str. 30, 32.

¹⁵ Bartol Kašić: *Osnove ilirskoga jezika* str. 40.

¹⁶ Ibid. str. 328.

¹⁷ Usp. Katičić 1981:40.

emolumenti sed molestiae negotium plenum esse censeo. Quare casuum dumtaxat appellationes una aut altera ex primis litteris ostendendas curabo, vel etiam in recto tantum pronomem distinctivum generum quasi articulum adscribam.

Kriterij razlikovanja deklinacijskih tipova prema nastavku u genitivu jednine, koji je naslijedio od svojih uzora, ostao je do danas važeći. Kašiću je, također, bilo osobito važno zadržati šest padeža prema kanoniziranom latinskom sustavu kojem je u jednini dodao tzv. sedmi padež (*septimus casus*) koji odgovara današnjem instrumentalu, a u množini osim sedmoga i osmi padež (*octavus casus*) koji odgovara današnjem lokativu.

Kašićeva gramatika, kao ni njezini uzori, nema kategoriju ličnih zamjenica nego se one klasificiraju kao pokazne: *Pronomen demonstrativum est, quod certam rem demonstrat, cuiusmodi sunt omnia pronomina primae, secundae et tertiae personae, sive sint unius formae, sive plurium*. Tu je formulaciju također preuzeo od Alvareza te će ličnu zamjenicu *yá* (*ego*) definirati kao pokaznu zamjenicu za prvo lice (*pronomem demonstrativum primae personae*)¹⁸.

Prema tradicionalnom ustrojstvu antičkih i humanističkih gramatičkih priručnika prikazan je i glagolski sustav osobito prepoznatljiv u dosljednoj primjeni kategorije načina. Rezultat toga je uvođenje konjunktiva i optativa u opis hrvatskoga glagola, a prema kriteriju tvorbe od glagolske osnove u paradigmi glagola iz latinske su se gramatike zadržali oblici kao što su gerund i particip.

Nije potrebno posebno isticati da za razumijevanje teksta gramatičkoga opisa s početka 17. stoljeća osobitu poteškoću može predstavljati nesklad između modernih i tradicionalnih jezikoslovnih koncepcija. Pri traženju jednoznačnih ekvivalenata za Kašićevo jezikoslovno i gramatičko nazivlje u suvremenoj gramatičkoj klasifikaciji potrebno je odrediti njihovo značenje u okvirima tadašnjih jezikoslovnih razmišljanja. Dva su puta kojim nas ovaj tekst vodi prema razumijevanju njemu inherentnih jezičnih i metajezičnih pojmova – definicijom ili implicitno. Pokazat ćemo to na primjeru nekoliko termina koje Kašić koristi u svojoj gramatici – *oratio, partes orationis, dictio, locutio, attributum, species, figura*¹⁹.

*Oratio est apta connexio atque dispositio verborum ex dictionibus conflata ad aliquid significandum ut Petre mihi ò fmàrti. Petre cogita de morte. Dividitur autem oratio etiam apud nos, ut apud Latinos in octo partes.*²⁰

¹⁸ Bartol Kašić: *Osnove ilirskoga jezika* str. 69.

¹⁹ Za tumačenje navedenih termina u antičkoj lingvistici te njihovim ekvivalentima u grčkom i hrvatskom jeziku usp. Škiljan 1995.

²⁰ Bartol Kašić: *Osnove ilirskoga jezika* str. 40.

Bit te definicije jest da je *oratio* takvo povezivanje i raspored riječi koje nosi neko značenje odnosno obavijest. Premda se u mnogim radovima o Kašićevoj gramatici *oratio* interpretira kao *rečenica*, čini se da bi prikladniji i Kašićevoj ideji bliži bio termin *iskaz* koji se u suvremenoj gramatičkoj terminologiji hrvatskoga jezika definira kao *rečenica određena s gledišta obavijesnoga ustrojstva*²¹. Sukladno tomu, premda u ovom slučaju suprotno modernoj gramatičkoj klasifikaciji u kojoj su *to vrste riječi*, terminu *partes orationis* odgovara ekvivalent *dijelovi iskaza*²².

Dictio odnosno *riječ* definira se kao glasovni niz sastavljen od jednoga ili više slogova koji nešto označuje: *Dictio est vox conflata ex una, aut pluribus syllabis, reique alicuius significativa*²³. Na značenje pojma *locutio* (govor) upućuje tek kontekst: *Cum totius locutionis, ac scriptionis fundamentum sint litterae...*²⁴.

Termin *attributum* u Kašićevoj se gramatici, bez definicije, prvi puta javlja u poglavlju o iskazu i imenu, na mjestu na kojem tumači što je to nepravilna imenica: *Anomalum porro, sive inaequale nomen est, quod aut numero, aut genere, aut declinatione, aut casu, aut aliquo alio attributo caret, vel diversum est, ut, in ipsis declinationibus apparebit.*²⁵ Odmah zatim iza podnaslova *De attributis partium orationis* slijedi tekst u kojem se kao subordinirani pojmovi navode: *numerus, casus, genera, coniugationes, figurae, species*²⁶ iz čega je razvidno da taj termin valja shvatiti kao *odrednicu* koja može biti zajednička za više vrsta riječi, a obuhvaća gramatičke kategorije *roda, broja i padeža* te tvorbene kategorije *sastav i vrstu*.

4. Zaključak

Na ovom su mjestu spomenuti samo neki primjeri u kojima Kašić pomoću latinskoga gramatičkoga nacrtu objašnjava jezični sustav hrvatskoga jezika. Premda se na mnogim mjestima ta dva modela ne poklapaju to ne umanjuje veličinu Kašićeva djela kojim je zaluzio naziv oca hrvatske gramatike. Kašić nije samo prvi gramatičar hrvatskoga jezika, nego je bitno zacrtao i pristup njegovu opisu i osnovna načela njegovu normiranju. Latinski je jezik, kao jezik znanosti i književnosti, Kašićevoj gramatici dodijelio status ekskluzivnoga udžbenika, a hrvatskom jeziku priskrbio mjesto u kulturnom naslijeđu Europe.

²¹ Barić E. i dr. 1995:398.

²² Usp. Škiljan 1995:334-335.

²³ Bartol Kašić: *Osnove ilirskoga jezika* str. 34.

²⁴ Ibid. str. 14.

²⁵ Ibid. str. 42.

²⁶ Ibid. str. 42 - 45.

LITERATURA

Barić, E. i dr. (1997) *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb

Gabrić - Bagarić, D. (2002) *Život i djelovanje Bartola Kašića (1575.-1650.)*, pogovor u knjizi Bartol Kašić, *Osnove ilirskoga jezika*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2002., str. 383-445.

Katičić, R. (1981) *Gramatika Bartola Kašića*, Rad JAZU 388, Zagreb, str. 5-106.

Škiljan, D. (1995) *Dionizije Tračanin – gramatičko umijeće*, priredio i preveo Dubravko Škiljan, *Latina et Graeca*, Knjiga XXXVIII., Zagreb